

SÖRMLANDS MUSEUMS byggnadsvård

Ekotemplet i Stavsjö

Kila socken, Nyköpings kommun,
Södermanlands län

Plåtlagning, trälagning, måleri
Antikvarisk kontroll

Hugo Larsson

Ekotemplet i Stavsjö

Kila socken, Nyköpings kommun,
Södermanlands län

Plåtlagning, trälagning, måleri
Antikvarisk kontroll

Hugo Larsson

© 2005 Sörmlands museum

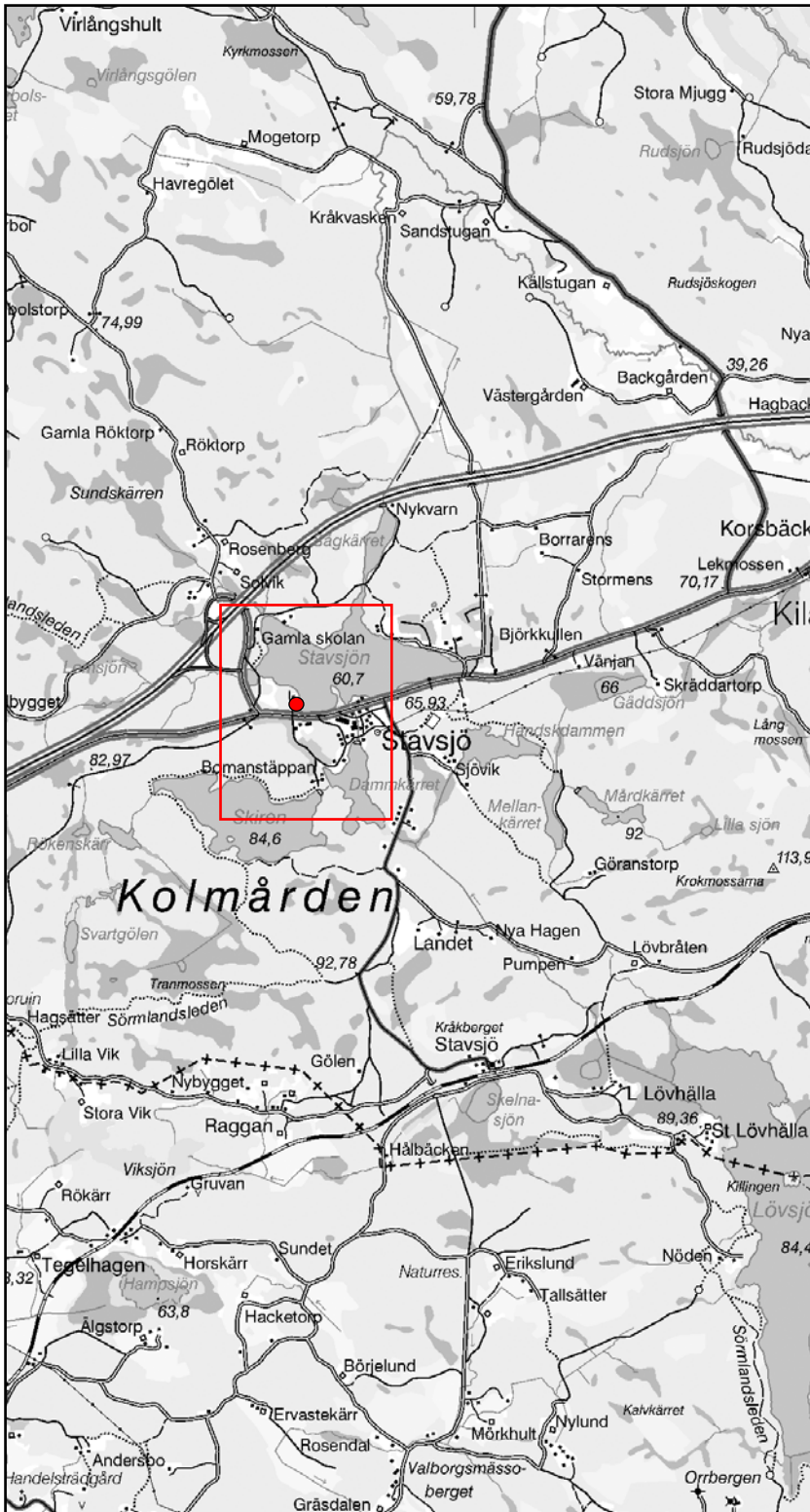
Beställningar kan göras hos:
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@kuf.dll.se

Författare: Hugo Larsson, bebyggelseantikvarie
Omslagsbild: Utsnitt ekotemplet. Foto: Hugo Larsson, 2004, Sörmlands
museum.
Foto/färg: Hugo Larsson där ej annat anges
Foto, svart/vit: Fastighetsägarens privatarkiv och Sörmlands museums arkiv.
Layout: Viktoria Magnusson

Nyköping 2005

Innehåll

Bakgrund	5
Historik	5
Arkitektur	8
Byggnadsbeskrivning	9
Grund	9
Golv	10
Kolonner	11
Takkonstruktion	12
Färgsättning/ytbehandling före åtgärd	14
Tillstånd före åtgärd	15
Omgivande faktorer	15
Grund/stomme	15
Tak	16
Åtgärder	17
Trälagning på rötskadade kolonner	17
Takarbeten	18
Måleri	20
Antikvariska iakttagelser	21
Nya frågeställningar	22
Golvet	22
Innertaket	23
Urnan	25
Källor	26

Utdrag ur Gröna kartan (GSD) Stavsjö bruk med ekotemplets läge markerat, skala 1:50 000.

Figur 1. Ekotemplet från sjösidan under tidigt 1900-tal (Foto: Sörmlands museums arkiv).

Bakgrund

Länsstyrelsen beviljade i ett beslut (Lst dnr. 434-11641-2002) den 18 december 2003 byggnadsvårdsbidrag för restaureringsåtgärder. Åtgärderna utfördes i enlighet med ett åtgärdsförslag upprättat av byggnadsantikvarie Hugo Larsson vid Sörmlands museum. Hugo Larsson utsågs samtidigt till antikvarisk kontrollant för arbetet vilket utfördes under år 2004. Föreliggande rapport redogör för arbetenas metod, omfattning och utförande samt för de antikvariska iakttagelser som i övrigt gjordes under projektets gång.

Historik

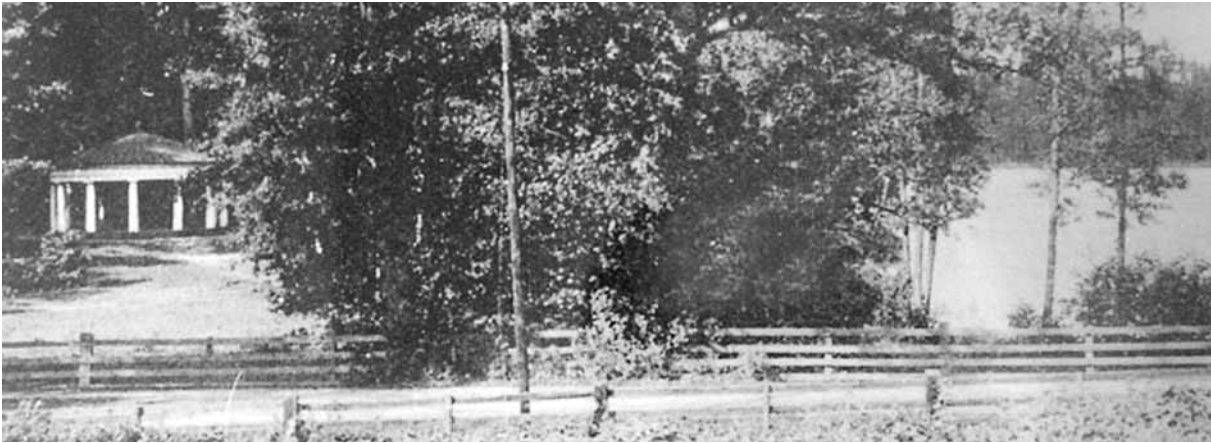
Stavsjö bruk grundades 1666. På platsen låg dessförinnan ett korpralstorp och området var i övrigt täckt med ”obrukad tät skog”. Läget valdes med tanke på skogstillgång för eldning av masugnen samt möjlighet till att skapa fallhöjd i samband med vattenreglering för att få vattenkraft. Malmen transporterades till Stavsjö från Svärta bruk, norr om Nyköping.¹

Ekotempelt som även brukar benämnas Dianatemplet uppfördes enligt rådande uppfattning år 1771 till Gustav III:s ära inför hans besök vid Stavsjö i samband

med hemkomsten från en Parisresa detta år. Kung Adolf Fredrik hade dött samma år varför kronprinsen avbröt resan för att komma hem och krönas. Stavsjö bruk ägdes vid denna tid av friherrinnan Ulrika Eleonora von Berchner som ingick i den blivande kungens närmsta bekantskapskrets. Bruket nyttjades av friherrinnan som sommarbostad.² Ulrika Eleonora von Berscner var en av landets rikaste personer under denna tid. Periodvis under Gusatav III regeringsperiod lånade hon ut pengar till kungen.

En engelsk park kringgärdade ursprungligen templet. I en resebeskrivning från 1827 av prästen och författaren Carl Fredrik Dahlgren där resan ska ha utspelat sig cirka år 1807 beskrivs parken som mycket vacker och försedd med små kanaler och broar samt sandbeströdda gångar. Hängbjörkar blandades med andra trädslag och ”tusen fåglar och blommor mellan en frisk grönska förnöja både öga och öra” enligt skribenten.³ Parken som även innehöll alléer sträckte sig från bruksherrgården ut mot tempeludden.

Parken med tillhörande område kallades efter kungabesöket för Hovberget. I folkmun kom platsen

Figur 2 Ekotemplet sett från landsvägssidan under tidigt 1900-tal (Foto: fastighetsägarnas arkiv).

dock istället att benämnas Horberget.⁴ Kungen var under ett flertal tillfällen på besök vid bruket, bland annat skedde detta 1776. Sannolikt användes templet vid ett flertal tillfällen som plats för måltiders intagande vid besök av detta slag och andra större festligheter.

Då bruksherrgården fortfarande existerade var parkområdet inhägnat och användes som rekreationsområde för herrgårdens mer prominenta gäster. Det finns exempel på att storslagna bröllop firades i parken runt sekelskiftet 1900. Brukets anställda fick under denna tid ej vistas på området. Efter det att bruksherrgården brunnit ner år 1915 flyttades bostadsfunktionen bort från bruksområdet till Liden någon kilometer bort där en ny förvaltarbostad uppfördes. I och med detta förlorade parken sin ursprungliga funktion. Traktens unga använde spontant

templet som dansbana under det tidiga 1900-talet. Under 1930-talet och fram till och med det tidiga 1950-talet användes området runt templet som festplats med skjutbana, dansbana, gottstånd med mera. Under denna tid var templet förfallet och saknade funktion. Därefter, under 1950-60-talen fungerade området som campingplats där i första hand cykelturister slog upp sina tält. Då bruket sålde värdshuset till en privatperson under 1960-talet följde även ”tempeludden” med i köpet, varvid den villa som fortfarande finns på området uppfördes.⁵ I samband med detta, uppfördes nuvarande inhägnad av den del av ursprungligt parkområde som idag ligger väster om gamla E 4:an.⁶

Under 1960-70-talen idkades föreningsliv runt parken där parken sköttes genom lieslätter och templet användes till uppträdanden och danser.⁷ Idag är

Figur 3. Bruksherrgården under sent 1800-tal. I samband med att huvudbyggnaden brann ner år 1915 kom ekotemplet att mista sin ursprungliga funktion (Foto: Sörmlands museums arkiv)

Figur 4. Herrgårdsmiljön sedd från tempeludden före branden 1915 (Foto: Sörmlands museums arkiv).

området privat men ett samarbete är under etablerande med värdshuset varvid templethar börjat användas vid bröllop eller motsvarande.⁸

Upprustning av byggnaden har skett år 1945 och 1953 varvid innertaket rekonstruerades av masonit och golvet lades om med smala glest lagda brädor. Ett foto från tidigt 1900-tal i Sörmlands museums ägo visar att golvnivån innan renoveringen var lägre och i nivå med grundstenarna till kolonnerna.

Vid upprustningen lagades kolonnerna i nederkant genom rensågning och komplettering. Lagningarna

utfördes av snickarna på brukets modellverkstad. Även innertaket utfördes av snickare som då var verksamma vid bruket. Lennart Fredriksson, f.d försäljningschef vid bruket kom till Stavsjöbruk år 1945. Hans minnesbild av innertaket före rekonstruktionen är att tjocka bruna säckvävslika sjok hängde ner från taket. Troligen var detta rester av ett ursprungligt vävspänt tak. Fredriksson har ingen minnesbild av att tygsjoken bar spår av bemålning.⁹

Under 1960-talet användes templet av Stavsjö värdshus. Ägaren till värdshuset byggde sig under denna tid en villa i den gamla parken. Samtidigt inhägnades området

Figur 5.. Publik verksamhet vid templet under sent 1970-tal (Foto: fastighetsägarnas arkiv).

Arkitektur

Templet är uppfört i nyklassicistisk stil. Det är cirkelrunt och tolv doriska träkolonner bär upp taket som likaledes är runt samt försett med ett flackt koniskt takfall. Arkitekten är okänd, men med tanke på beställarens ställning, beställningens syfte och byggnadens fina proportioner bör man kunna räkna med att byggnaden är ritad av en av tidens ledande arkitekter.

Stilmässigt förefaller dateringen av templet till år 1771 som för tidig. De doriska svagt koniskt utformade kolonnerna som finns på templet i Stavsjö, förekommer i allmänhet på byggnader uppförda från 1780-talets mitt och in på 1790-talet. Formspråket kom under denna period att influeras av de direkta förlagor som gavs Gustav III och hans resällskap i samband med den italienska resan år 1784. Årtalet brukar ses som en vattendelare när det gäller den gustavianska periodens möbelkonst och arkitektur. Efter år 1784 blev formgivning för ett par decennier mer trogen de antika förebilderna än tidigare. Detta hängde även samman med en internationell trend som till slut mynnade ut i uppkomsten av empiristilen och som hade sin upprinnelse i den nya kunskap som utgrävningarna av Herkulaneum och Pompeji gav. Dianatemplet i Stavsjö kan i detta sammanhang sägas vara troget de antika förebilderna såväl vad gäller proportioner, takresning och kolonnutformning. Kungen hade en särskild förkärlek för den doriska kolonnordningen vilket bland annat gett avtryck i portikens dominans av fasaden på Mynthuset i Stockholm. Kungen justerade i detta fall Olof Tempelmans och C. F. Adelcrantz ritningar så att portiktemat kom att uppta hela fasaden.¹⁰

Ursprungskällan till dateringen av Stavsjötemplet har ej eftersökts inom ramen för detta arbete. Man kan dock möjligen misstänka att någon vid något tillfälle misstagit siffran 9 för en 7:a och att det verkliga uppförandeåret snarare kan vara 1791. Den valda kolonnordningen förefaller dock rätt vald, om syftet var göra kungen på gott humör i samband med besök. Oavsett om templet är yngre än den rådande uppfattningen ger vid handen, kan upprinnelsen till uppförandet fortfarande ha varit ett kungabesök.

Fasadupbyggnaden är nära besläktad med den tempelportik som Olof Tempelman (1745-1816) ritade för Härnösands gymnasium år 1791. Tempelman tillträdde en tjänst som ”konduktör” vid Överintendentämbetet år 1771 och hade fått sin konstnärliga bildning hos C.F. Adelcrantz.¹¹

Tempelman har bland annat ritat tornhuven till Nicolai kyrka i Nyköping (1797) liksom hospitalsbyggnaden i Nyköping (1799). Byggmästare i båda fallen var länsbyggmästare Anders Sundström vars son Anders A:son Sundström (även han länsbyggmästare) var elev till Tempelman. Såväl far som son Sundström samarbetade i vissa projekt med Tempelman. Ett antal av Sundströms projekt har ansetts vara uppförda efter ritningar av Tempelman även om konkreta belegg för detta saknas.¹² Ulrika Eleonora von Berchners make Abraham Örnskiöld var landshövding i Södermanland (1769-91), och bör i denna egenskap ha haft mycket kontakt med Sundström. Tempelmotivet med triglyffris och en kornisch, som bidrar till en kraftfull horisontalverkan vilande på bastanta romerskdoriska kolonner är något av ett signum för Tempelman under 1780-90-talen. Om man ska våga gissa på arkitekt är Tempelman därför en tänkbar kandidat.

Figur 6. Templet före åtgärd i februari 2004.

Figur 7. Kolonnerna är grundlagda med kalkbrukssatta slaggstensblock i två skift. Det undre skiftet löper ut i en syllstensrad som i dagsläget utgör upplag för trappstegen runt templet. Ursprungligen bör det ha utgjort upplag för ett trägolv som i ytterkant bör ha följt templets rundade form bättre än vad dagens golv gör.

Byggnadsbeskrivning

Grund

Templets tolv kolonner vilar på murade fundament med kvadratisk planform där murstenarna utgörs av gjutna block av masugnsslagg. Stenarna är gjutna i rektangulära block med en längd om cirka 60 cm och en höjd om cirka 20 cm. Varje fundament är

murat i två skift. Det undre skiften är i dagsläget till hälften nedmyllade i marken. Templet avgränsas i plan av en äldre syllstensrad vilken idag misst sin ursprungsfunktion. Slaggstensfundamenten har i vissa fall ersatts av betonggjutna dito. Cementlagningar förekommer på de bibehållna fundamenten.

Figur 8. Bjälklaget till golvet är grundlagt på naturstenar vilka sannolikt utgjort upplag även för det äldre och kanske ursprungliga bjälklaget som fanns före det att golvet förhöjdes och förnyades vid 1900-talets mitt.

Figur 9. Brädgolvet är tillkommet i samband med underhållsarbeten på 1940 eller 1950-talet.

Golv

Golvet utgörs i dag av ett enkelt trägolv där springor är lämnade mellan varje bräda. Brädorna har en bredd om $3\frac{3}{4}$ tum och tjocklek om 1,5 tum. Nuvarande golv ligger med rak frisbräda mellan respektive kolonn och ca 10 cm högre än tidigare golvnivå, vilket kan konstateras genom att golvnivån på äldre fotografier ligger i nivå med grundstenarna medan kolonnerna i nuläget förefaller något nedsänkta i golvet. En 1700-talsurna på fot i kolmårdsmarmor har någon gång under 1960-1970-talen placerats på en brädgjutens sockel i tempelrummets mitt. Brädgolvet är delvis fastgjutet i sockeln. Urnan har ursprungligen stått i rundeln framför den gamla bruksherrgården. Önskemål finns om att flytta den tillbaka till bruksområdet. En gammal

lagning i form av ett järnband finns runt basen till foten på urnan.

Mellan varje kolonn finns ett par enkelt konstruerade trappsteg där planstegen spikats på två kantställda plankor där det nedre steget monterats mot en ursågning av respektive plankor och det övre på ovansidan. Plankorna är sedan instuckna under byggnaden.

Inga rester av gångplanet till något annat golv påträffades i samband med utförda arbeten. Däremot påträffades en grundläggning till ett tidigare och lägre liggande golv. Den påträffade grundkonstruktionen är rundad och följer i detta avseende bättre byggnadens form än det nuvarande golvet gör.

Figur 10. I samband med omläggning av golvet vid 1900-talets mitt, förhöjdes golvet så att golvbrädorna till skillnad mot tidigare, ligger upplagda på fundamentet till kolonnerna. Lagningen t.v. är utförd av Bengt Berglund (se s.17). Den övermålad lagningen på t.h i bild på kolonnnsen är utförd under 1950-talet.

Figur 11. Templet är försett med tolv kolonner vilka har tillverkats ur vardera ett rundtimmer.

Kolonner

12 konade kolonner med dorisk kolonnordning bär upp templets takkonstruktion. År 1953 lagades kolonnerna i nederkant genom att befintliga kolonner

skarvades i med nytt virke. Kolonnskäften är konade, kannelyrförsedda och avslutas i ovankant med kapital bestående av ekinus och abakus.

Figur 12. Kolonnerna är utformade enligt dorisk kolonnordning där kapitalet är försett med abakus (fyrkantig platta), ekinus (den rundade dynlika underdelen samt anuli (ringarna på kapitalets nederkant. Kolonnskäften har kannelyrer (räfflor).

Figur 13. Det masonitklädda innertaket.

Takkonstruktion

Kolonnerna bär upp ett rundat entablement utformat som en triglyffris. Entablementets inre konstruktion är dold. På undersidan kan emellertid mellan varje kolonn observeras åtta parställda tappor med fyrkantigt snitt (4,5x4,5 cm).

Innertaket är välvt och utgörs sedan år 1945 av masonite. Masoniteskivorna är segmentformade där spetsen ansluter till en cirkelrund skiva i valvhjässan. Masoniteskivornas segmentform bör ha haft en förlaga i den tidigare vävspänningen. Spår av uppfästningen

Figur 14. För att förstärka entablementets horisontella verkan har templet utformats med triglyffris.

Figur 15. Brädinklädnaden av entablementets undersida har tappats fast med entablementet med kraftiga tappar. Konstruktionen är överdriven om det enda syftet är att fästa de aktuella brädorna. Tapparna bör ha en vidare funktion i entablementets konstruktion. Vilken funktion och i såfall hur denna konstruktion ser ut har ej varit möjlig att utröna inom ramen för detta projekt. I samband med ett eventuellt senare förnyande av templets innertak kan kanske saken utredas i samband med att entablementets ovansida friläggs.

av det vävspända taket finns på takkonstruktionen innanför skivtäckningen. Dessa spår kan observeras på foton som tagits in genom glipan. Nuvarande tak är avfärgat i en ljusblå färg men har ursprungligen varit målat rosa.

Yttertaket är utformat som en flack kon och täckt med enkelfalsad skivplåt (svartplåt). Plåttäckningen kan dateras till 1800-tal eller tidigare. Falsarna är 1,5-2 cm höga. Detta gäller såväl vertikala ståndfalsar som horisontella nedslagna falsar. Skivorna vid takfot är ca 43 cm höga och 54 cm breda vid takutsprånget (falsbredd inräknad). Varje skiva är konisk med tanke på takets form. Vid takutsprånget är skivkanterna raka samt omvikta runt kanten på ett språngbleck. Taket har stryks med tjära eller beck tidigare. Under 1960-talet ströks taket dessutom med bronsfärg av vilken fragment finns kvar på takplåten samt något mer heltäckande partier är bevarade på språngbleckens

undersida samt på det klot som kröner taket. Klotet har en idag rötskadad träkärna.

Undertaket till plåttaket kunde skymtas genom en glipa i innertakets masonitetäckning. Brädorna ligger horisontellt. Huruvida de är sammanfasade kant i kant (bördade) eller ligger kant vid kant med springa är i nuläget ej konstaterat.

Figur 16. Yttertaket är täckt med enkelfalsade ogalvade järnplåtsskivor. Denna typ av taktäckning blir allt mer sällsynt.

Figur 17. Den blå plastfärgen på templets innertak flagar. En rosa och för masonitetaket troligen ursprunglig kulör skymltar under den befintliga blå.

Färgsättning/ytbehandling före åtgärd

Golvet i templet är oljebehandlat likt ett altandäck.

Kolonner och entablement var avfärgade i en vit linoljefärg. Ett antal vita, gråvita samt vid något tillfälle gulvit respektive pärlgrå strykningar finns ovanpå en troligen ursprunglig grön umbra nyans (grå med grönton). Samtliga snickerier förefaller ha hållits monokromt målade under samtliga observerbara ommålningstillfällen.

Innertaket har spår av en rosa färg från år 1945 samt den idag befintliga ljusblå kulören. Hur innertaket varit

färgsatt före 1945 års renovering är okänt. Möjligen kan man på det foto som tagits in bakom skivtäckningen, där infästningsspår av den gamla vävspänningen kunnat konstateras, se spår av en blåaktig kulör.

Yttertaket har tidigare strukits med svarttjära samt under en period på 1960-talet med bronsfärg. Ursprunglig kulörsättning är okänd. Det har förekommit att plåttak har varit strukna med rödtjära. Inga sådana spår påträffades dock i detta fall vid aktuell besiktning.

Figur 18. Under ett antal förlager som likt den befintliga kulören har varit vit återfanns ett par lager med avvikande kulör. Det understa lagret bedömdes vara utfört i Grön umbra.

Figur 19. I samband med anläggande eller underhåll av framfartsvägen till 1960-talsvillan på tempeludden har marknivån förhöjts i omedelbar anslutning till templet. Detta innebär att löv, jord mm kan spolas ner mot templets vilket bidrar till förna och jordbildning i anslutning till templets träkonstruktioner. Risken för rötskador är överhängande.

Tillstånd före åtgärd

Omgivande faktorer

Marknivån vid villans framfartsväg söder om templet är något hög. I anslutning till vägen finns kantstenar vilket ger en liten terrassbildning i anslutning till trappan upp mot templet från detta håll. Höstlöv samlar sig på terrassen varvid förna har bildats som riskerar att ge rötskador på trappan upp till templet från detta håll. Ett par unga ekar växer nära templet vilket medför att löv samlas på taket efter höstens lövfällning vilket i sin tur binder fukt i samband med regn.

Grund/stomme

Hela templet lutar något åt söder. Ett flertal trappsteg upp till templet har rötskador. Några av kolonnerna hade rötskador i anslutning till kolonnbaserna. I det ena

fallet var rötskadan tydligt observerbar. Skadan var till sin helhet avgränsad till en lagningsbit från år 1953. Myror hade byggt bo i anslutning till skadan. I det andra mer uppenbara fallet fanns skadan i ett originalparti som löpte ända ner till grundstenen. Skadan var av allt att döma förorsakad av bakfall från grundstenen och

Figur 20. Rötskador på kolonn som är orsakad av bakfall från kolonnens på bilden snötäckt fundament.

Figur 21. Takläckage förekom i anslutning till takfoten samt i anslutning till kulan vid det koniska takets spets. Färgbortfallet och det mörknade träet på bilden antydde att rötskador i viss omfattning förekom i anslutning till ett sådant läckage.

yttrade sig i att kolonnen i aktuellt avsnitt var ihålig samt att ytveden var mjuk. Grundstenarna är i vissa fall kompletterade med cementbruk.

Tak

Entablementet är i mycket gott skick. Inga skador på detta kunde observeras vid besiktningen av byggnaden inför åtgärdsförslag. Masoniten till undertaket hade släppt på ett ställe. Innertaket hade smärre spår av takläckage vid valvhjässan men föreföll i övrigt

hålla tätt. Språngbleck och det parti av de nedersta skivorna på plåttaket som löper ut i takutsprånget, hade generellt rostskador där i ett flertal fall rosthål hade bildats. Missfärgning av list under takutsprång kunde observeras i något fall vilket gjorde att man kunde befara lokalt läckage. Skadorna var ej så omfattande att trälagning var nödvändig. Smärre missfärgningar på innertak nära entablement tolkades som kondens förorsakad av den täta plastfärgen.

Figur 22. Språngblecket samt ett stort antal av plåtskivorna i det nedersta skiftet (vid takfot) hade allvarliga rostskador.

Figur 23. Bengt Berglund passar in en lagningsbit. Berglund valde att utföra lagningen utan lask samt att skära kannelyrerna i efterskott varvid varje bit kunde omfatta flera kannelyrer.

Figur 24. Berglunds färdiga lagning. Berglund lagade även slaggstensfundamentet varvid luftkalkbruk användes. Kolonnen isolerades från fundamentet med näver. Det tidigare bakfallet åtgärdades i görligaste mån i samband med ommurningen av fundamentet.

Åtgärder

Trälagningar på rötskadade kolonner

Trälagningsarbetet utfördes av två olika entreprenörer och vid två olika tillfällen. Första etappen utfördes av fönsterhantverkare Bengt Berglund, Nyköping och andra etappen av timmerman Björn Björkkvist, Nyköping. I båda fallen fälldes nya segmentformade bitar in i respektive kolonn. Bitarna skråpikades och limmades på plats. I det första fallet tillpassades kannelyren grovt före montering för att sedan finjusteras på plats med hand och maskinverktyg. I det andra fallet utfördes kannelyrer med hjälp av handverktyg. Fundamenten till berörda kolonner lagades i erforderlig utsträckning med luftkalkbruk (E).

Figur 25. Björn Björkkvist valde att utföra sina lagningsbitar med lask. Varje bit omfattade en kannelyr. Kådrikt virke valdes som lagningsvirke.

Figur 26. Lagningsbitarna inpassades, limmades och tappades på skrå. Sista biten fick limmas och spikas utifrån.

Figur 27. Björkkvists färdiga lagning.

Figur 28. Plåten lagas genom insticksskiva och nytt språngbleck där den gamla skivan bevaras under den nya medan det gamla språngblecket däremot klipps ner.

Takarbeten

Plåtlagningsarbetet samt målningen av plåttaket utfördes av Bo Kempe, Kempes plåt AB. Språngbleck och skivor i det nedersta skiftet hade relativt omfattande rostskador, medan taket för övrigt var i ett gott skick. För att bibehålla maximal mängd originalplåt och samtidigt göra taket funktionellt, valdes på förslag av Bo Kempe en metod med insticksskivor som monteras

över de gamla skivplåtarna. Den antikvaristekniska fördelen med metoden är dels att de gamla skivorna blir bevarade under de nya men också att man i minimal utsträckning behöver öppna de gamla falsarna på de plåtar i skiftet ovanför, som är avsedda att bevaras. Även om dessa plåtar är i ett sådant skick att de fungerar som taktäckning, är det inte säkert att det

Figur 29. Samtliga skivor i anslutning till takfot täcktes med nya skivor.

Figur 30. Hela taket mönjades innan täckstrykning skedde med svart linoljefärg.

kanske utmattade materialet i de gamla plåtarna tål att bändas upp för falsning utan att spricka. Enligt Bo Kempe användes denna metod mycket i antikvariska sammanhang under 1960-70-talen.

Svartplåt användes som lagningsplåt. Plåten oljades samt blymönjades på verkstad vilket innebär att ståndfalsarna har detta skydd invändigt. Efter montering mönjades hela takytan samt ströks två gånger med svart täckfärg. Blymönjan som levererades färdig på burk hade dock alkydolja som bindemedel. Den svarta täckfärgen ska enligt föregående anvisning ha linolja som bindemedel. Före målning högtryckstvättades hela taket med vatten och avfettningsmedel.

Plåtarbetena gick till enligt följande:

De nedersta takskevornas omvik runt språngblecket öppnades. De gamla språngblecken klipptes ner. Nya monterades genom att stickas in under den gamla skivplåten vid takutsprånget. De nya blecken spikades fast ovanifrån och genom den gamla skivplåten. Tvärfalsen mellan det nedersta skiftet och skiftet ovanför öppnades i tillräcklig utsträckning för att möjliggöra att den nya skivan kunde skjutas in 30 mm. Syntetiskt kitt av fabrikat Isotrol användes som tätning

Figur 31. Insticksskivans känsliga punkt är vid dess anslutning i ståndfalsarna mot falsarna på den gamla skivtäckningen. En glipa finns med nödvändighet i detta läge som måste tätas för att vatten ej ska tillåtas att tränga in bakom den nya skivtäckningen.

i tvärfalsarna. Kittet ska ha egenskapen att hårdna på ytan men bibehålla elasticitet invändigt. De nya skivorna enkelfalsades samman med ståndfalsarna på respektive sida.

Vid översyn av hela taket ersattes gammal sprucken tätning med tjärprodukter med nytt kitt av typ Isotrol. Läckage förorsakat av sprucken tätning och delvis glipande plåt fanns i anslutning till kulan på taket. Plåtarna popnitades fast, samt kittades med Isotrol. Kulans tråkärna hade vissa skador. Dessa åtgärdades ej, men de skador på plåttäckningen som förorsakat skadorna löddes igen.

Isotrolkittningen samt popnitningen av vissa plåtar skedde på eget initiativ av plåtslagaren. Sörmlands museum har dock inget att invända mot lösningarna då de i det första fallet är av reversibel karaktär och i det andra fallet innebär att originalplåt har kunnat bibehållas.

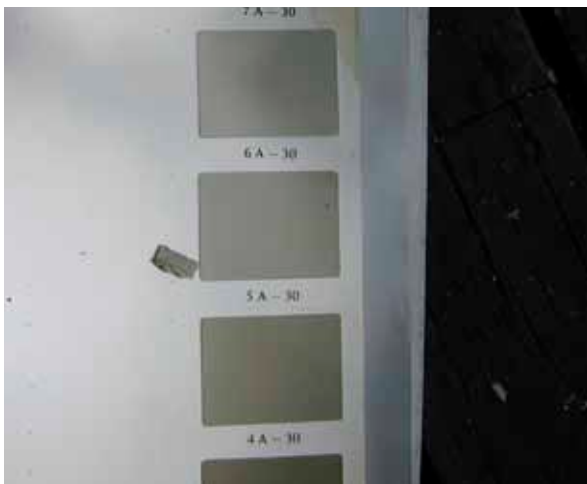
Figur 32. Ekotemplet efter målning. Kulören är vald utifrån det underst påträffade färglagret på byggnaden. Om vi har att göra med den ursprungliga färgsättningen, vilket är bedömningen, har templet nu återfått den färgsättning det hade under sent 1700-tal.

Måleri

Skrapprov gav vid handen att tempelbyggnaden under alla observerbara perioder förefaller ha varit målat i monokrom färgställning. Befintlig kulör innan arbetena påbörjades var en vit kulör, vilken i tur och ordning underlagrades av: gråvit, guld- eller ljusocker, pärlgrå samt som första lager ovan bart trä, en grön umbra. Eftersom templet i huvudsak bär ursprunglig prägel

valdes vid kulörbestämning att återgå på ursprunglig kulör, vilken med hjälp av Riksantikvarieämbetets linoljefärgslikare bestämdes till Grön umbra 5A 30.

Måleriarbetet utfördes av Kumlins måleri AB, Norrköping. Eftersom frågan om innertaket skulle ersättas med ett rekonstruerat vävspänt tak hade väckts av fastighetsägaren, valdes att endast måla kolonnerna och entablementet. Linoljefärg Grön umbra 5A 30 av fabrikat Ottosons var föreskrivet och överenskommet. Det är dock något oklart om överenskommet fabrikat kom till användning. Arbetsmomenten utgjordes av skrapning av löst sittande färg, nedslipning av slipkanter, kittlagning med linoljekitt, pågrundning samt två gånger strykning med linoljefärg.

Figur 33. Vid bestämning av kulör utgicks från en flaga av det understa färgskiktet vilket bedömdes som ursprungligt för byggnaden. Kulören bestämdes till Grön umbra 5A-30 (Riksantikvarieämbetets linoljefärgslikare).

Figur 34. Sockelns insida bär spår av puts vilket indikerar att socklarna som helhet har varit putsade. Den rosa kulören är sannolikt resultatet av ett rödalgsangrepp.

Antikvarisk iakttagelser

I samband med trälagningsarbetet öppnades golvet till viss del varvid bland annat fundamenten till de berörda kolonnerna frilades. Fundamenten är murade av gjutna slaggstensblock (masugnsslagg), varvid kalkbruk har använts. Fundamentet har varit kalkavfärgat även åt insidan ner till marknivå. Såväl vit som rosa kulörer kunde observeras på putsen. Då dessa kulörer förefaller tillhöra samma lager och den rosa kulören var något diffus till sin karaktär, blir tolkningen att den rosa kulören snarare är tillkommen genom rödalgsangrepp än som en medveten färgsättning.

Under båda trälagningsstaperna kunde det konstateras att varje kolonn ursprungligen är tillverkad i ett stycke ur en trästam. Timret i kolonnerna har urborrad kärna från undersidan intill någon meter upp från basen. Borrhålen som uppskattningsvis är cirka 5 cm i diameter förefaller således ej vara fullföljda längs hela stocken. Ett tänkbart syfte med borrhålen kan ha varit att erhålla en jämn krympning av virket i ämnet till kolonnerna i samband med torkning efter fällning av timret. Stocken torkar såväl inifrån som utifrån och träet ges ökad möjlighet till rörlighet utan att spricka då kärnan försvinner. Risken för märgsprickor kan på detta sätt ha reducerats.

Figur 35. Kolonnernas timmerkärnor är borrade. Sannolikt har detta skett för att reducera risken för märgsprickor.

Figur 36. Utsnitt från fig. 1. Det äldre golvet låg lägre än det nuvarande vilket som bilden visar innebär att ovan- delen på fundamenten till kolonnerna tidigare var frilagda. Detta foto liksom bevarad grundläggning till bjälklaget för golvet gör att den tidigare golvnivån liksom golvbrädernas ungefärliga tjocklek kan fastställas (se även fig 7 och 8, sid. 9). Ännu har dock ej foton påträffats som visar hur golvet var lagt. (utsnitt av foto, fig. 1 på sid. 5).

Nya frågeställningar

Fastighetsägaren har önskemål om att återställa golv och innertak i originalutförande. Eftersom ritningar, bra foton eller annan mer omfattande dokumentation saknas för byggnaden har det varit svårt att fastställa tidigare utseende på ett mer exakt sätt.

Golvet

Nuvarande golv är tillkommet vid 1900-talets mitt. Golvbräderna är relativt smala, glest placerade och lagda i en riktning. Golvet överlagrar de fyrkantiga slaggstensfundamenten för respektive pelare. Golvet är präglad av sin tillkomsttid och påminner i hög grad om ett altangolv från tiden. Det är månghörnt eftersom dess kant mellan respektive pelare har gjorts rak samt saknar frisbräda vilket innebär att ändträ är synligt åt båda håll. I ytterkant har ett trappsteg monterats runt om templet. Trappan är uppdelad i sektioner som avgränsas av kolonnernas fundament. Vid borttagning av en sådan sektion respektive

friläggning av fundament i samband med lagning av kolonnbas, kunde det konstateras att ett skift grundläggningsstenar i form av gjutna slaggstensblock ligger i bågform mellan respektive kolonnfundament. Detta indikerar att golvet även ursprungligen har utgjorts av plank, samt att golvet har varit rundat i ytterkant och därmed följt byggnadens form bättre än vad det nuvarande golvet gör. Vid uppförstoring av ett foto från tidigt 1900-tal, föreställande templet från sjösidan kan konstateras att golvet vid denna tid satt i ett lägre läge. Sannolikt låg det an mot den påträffade slaggstensgrundläggningen. Kolonnernas fundament var synliga eftersom golvet låg lägre än idag. Med all sannolikhet har golvplanken varierat något i bredd samt varit kilsågade. Golvet kragade ut något i förhållande till grundläggningen och det förefaller som att det kan ha varit försett med frisbräda. Huruvida golvet sedan har legat i segmentform där golvplankens riktning bestämts av den cirkulära planformens tangent mitt emellan två kolonner eller om plankorna legat i en enda riktning är oklart. Ur rent estetisk synvinkel skulle segmentalternativet vara att föredra eftersom det bättre följer byggnadens form samt bättre harmonierar med innertaket, vilket likaledes är monterat i segmentform. Det krävs klarhet om tidigare faktiska förhållanden i denna fråga för att kunna motivera en rekonstruktion av golvet utifrån antikvarisk synvinkel. Dyker ytterligare foton upp som visar golvytan före dess omläggning kan saken komma i ett annat läge.

Figur 37. Det gamla golvupplaget i fasadliv fungerar nu som upplag för trappstegen runt templet. Det förhöjda partiet på bilden tillhör fundamentet till en av kolonnerna.

Figur 38. Det innertak templet hade vid 1900-talets början skymtar på fotot. Taket är målat i en ljus kulör. De mörka fläckarna kan möjligen tolkas som färgflagor eller revor i en vävspänd yta. Takets i så fall dåliga skick vid denna tidpunkt indikerar att det vid fototillfället kan vara relativt gammalt. Det är därmed inte osannolikt att man skymtar det ursprungliga innertaket från sent 1700-tal på bilden. (utsnitt av fig. 1, sid 5).

Innertaket.

Befintligt innertak är utfört av masonite som monterats som segment i kupolen. Baksidan har monterats utåt samt bemålats med ljusblå plastfärg. Spår finns av en tidigare rosa kulör på samma tak. En inskription innanför masoniten daterar detta tak till den 14 maj 1945. Det har varit svårt att få fram uppgifter om exakt hur det tidigare taket såg ut. Människor som

minns byggnaden före 1945 års reparation kommer ihåg att säckvävsliknande trasor hängde ner från taket. Det förefaller alltså som att taket tidigare har varit vävspänt. Via en glipa i skivtäckningen har förutom dateringsuppgiften, även textilfnas från denna vävspänning kunnat observeras på den välvda takstolen. Färgspår i samma läge tyder möjligen på

Figur 39. En inskription på hammarbandet till templet under innertakets skivtäckning daterar en reparation till 14 maj 1945. Detta bör vara tidpunkten för monteringen av masonitetaket. Bjälken i bildens nedre vänstra hörn utgör del av det välvda konstruktionsvirke varpå det ursprungliga vävspända taket var monterat. (Foto: Anita Lindqvist 2004)

Figur 40. Den välvda regeln har ugjort spikunderlag till ursprungligt innertak. Masoniteskivtäckningen syns nedan i bild och plåttakets undertak av råplanade brädor syns i ovankant. (Foto: Anita Lindqvist, 2004)

att en blå eller grönaktig kulör använts vid någon tidpunkt. Eftersom väven har varit spänd med takstolen som spikunderlag, har våderna med automatik haft segmentform. Det gamla taket är synligt vid förstoring av samma foto från tidigt 1900-tal som visar det tidigare golvet (se ovan fig. 1, 35 och 37). Fotot visar

ett ljust monokromt bemålat tak med rebor. Huruvida taket ursprungligen har varit dekorationsmålat till ett kassettak vilket förekommer i andra tempel av detta slag är omöjligt att säga. För att få full kännedom om takets ursprungliga bemålning krävs att ett välbevarat parti av vävspänningen påträffas under masoniten.

Figur 41. Textilludd, en rest av det tidigare vävspända taket. (Foto: Anita Lindqvist 2004)

Figur 42. Urnan i kolmårdsmarmor har tidigare stått på rundeln framför den år 1915 nedbrunna bruksherrgården. Urnan vilar på ett betongfundament som är sekundärt i förhållande till golvet. Urnan har sprickor och är i behov av stenkonsivering om den ska flyttas till ett läge där den i högre grad utsätts för regn och snö.

Urnan

Fastighetsägaren önskar få den urna som sedan 1960-70-talet står uppställd på golvet till templet flyttad. Stavsjö bruksmuseum har visat intresse för att ställa upp urnan i närheten av dess gamla plats vid herrgårdstomten.

Urnan i kolmårdsmarmor står väl skyddad från regn under templets tak vilket gör den relativt förskonad från frätskador av surt nedfall. Det skuggiga läget gör däremot att stenens yta är något albelupen.

En större spricka finns i urnans fot. Mekaniska skador, i form av genom stötar avspjälkade delar, förekommer även. Om urnan återges ett läge där den utsätts för regn och blötsnö kommer vatten att tränga in i sprickan, vilket kan förorsaka spjälkningsskador. Ska urnan flyttas bör sprickan därför lagas av stenkonservator. En stenkonservator bör även övervaka en eventuell flytt, samt ges tillfälle till en mer grundlig skadeinventering

Figur 43. Skada som bör lagas av stenkonservator om urnan ska flyttas till ett läge utan skyddstak.

inför åtgärd liksom en konsekvensbedömning av flytten med förslag om hur pjäsen på bästa sätt ska förvaras och underhållas i framtiden.

Urnan består av flera i höjdled sektionerade delar vilka sannolikt står trädde på en kärna av järn. Urnans bas är förstärkt med ett järnband.

Källor

Intervjuer:

Andersson Elsa, Stavsjöbo sedan födseln med ett dokumenterat hembygds-kunnande, knuten till hembygdsföreningen, samtal per telefon den 18/2 2004

Fredriksson Lennart, f.d. försäljningschef mm. vid Stavsjö bruk, en av initiativtagarna till Stavsjö bruksmuseum. Arbetade vid bruket 1945-1992, samtal den 13/2 2004.

Skriftliga källor:

Gröna kartan, Södermanlands län. Geografiska Sverigedata (GSD), Kartförlaget, Gävle, 1996

Litteratur:

Andersson Henrik, Bedoire Fredric, svensk arkitektur Ritningar 1640-1970., Byggförlaget, Stockholm, 1986

Lidman Hans, Dansen kring järnet, Askild & Kärnekull förlag, Stockholm, 1977

Berg Villner Lena, Tempelman – Arkitekten Olof Tempelman 1745-1816, Stockholmia förlag, Stockholm, 1997

Fotnoter

¹ Lidman, 1977, ff. 36

² Lidman, 1977, ss. 101-103, 132

³ Lidman, 1977, ss. 127-134.

⁴ Lidman, 1977, s. 134.

⁵ Andersson, samtal den 18/2 2004

⁶ Fredriksson, samtal den 13/2 2004

⁷ Andersson, samtal den 18/2 2004

⁸ Lindkvist Anita, samtal den 13/2 2004

⁹ Fredriksson, samtal den 13/2 2004

¹⁰ Berg Villner L, 1997, f.105

¹¹ Andersson H, Bedoire, F, s. 84

¹² Berg Villner, 1997, s. 142